
GEOGRAFIA LITERÀRIA I VITALITZACIÓ DELS CLÀSSICS: *ELS CLÀSSICS, LA TERRA I JO* (1954) D'ALFONS VERDEGUER

ALEXANDRE BATALLER CATALÀ

alexandre.bataller@uv.es

Universitat de València

Resum: *Els clàssics, la terra i jo* d'Alfons Verdeguer (València, 1923-1971) publicat per l'editorial Torre de València el 1954, és un assaig literari que mostra una sèrie de vivències personals relacionades amb els clàssics en diferents espais valencians, que esdevenen "llocs literaris". Els vuit clàssics evocats són Jaume Roig, Joan Roís de Corella, Isabel de Villena, Vicent Ferrer, Bernat Fenollar, Ramon Muntaner, Joanot Martorell i Jordi de sant Jordi. La vitalització dels clàssics en relació als desplaçaments físics o mentals als espais té una arrel en l'obra d'Azorín. Analitzem l'obra des de l'òptica de la «geografia literària», com una via útil per vitalitzar la lectura i el coneixement dels clàssics, amb finalitats socials i educatives.

Paraules clau: clàssic, geografia literària, Jaume Roig, Joan Roís de Corella, Isabel de Villena, Vicent Ferrer, Bernat Fenollar, Ramon Muntaner, Joanot Martorell, Jordi de sant Jordi.

LITERARY GEOGRAPHY AND REVITALIZATION OF LITERARY CLASSICS: *ELS CLÀSSICS, LA TERRA I JO* (1954) BY ALFONS VERDEGUER

Abstract: *Els clàssics, la terra i jo* by Alfons Verdeguer (Valencia, 1923-1971) published by Torre (Valencia) in 1954, is a literary essay that shows a series of personal experiences related to classic writers in different Valencian spaces that became «literary sites». The eight authors evoked are: Jaume Roig, Joan Roís de Corella, Isabel de Villena, Vicent Ferrer, Bernat Fenollar, Ramon Muntaner, Joanot Martorell and Jordi de Sant Jordi. The revitalization of classic authors in relation to physical or mental spaces has its roots in the works by Azorín. This work is analyzed from the perspective of «literary geography» as a useful way to revitalize the reading and understanding of classical authors for social and educational purposes.

Key words: classic Catalan authors, literary geography, Jaume Roig, Joan Roís de Corella, Isabel de Villena, Vicent Ferrer, Bernat Fenollar, Ramon Muntaner, Joanot Martorell, Jordi de sant Jordi.

1. «GEOGRAFIA LITERÀRIA», «GEOCRÍTICA» I «LLOC LITERARI»

Per tal de valorar, amb els ulls i la sensibilitat del temps present, una obra que en el seu moment passà prou desapercebuda, *Els clàssics, la terra i jo* (1954) d'Alfons Verdeguer, emprarem com a marc de referència el camp de la «geografia literària», que en els darrers temps ha gaudit d'un interès especial per les implicacions socials i possibilitats didàctiques que desperta, un constructe que parteix de la idea que els llocs i les marques literàries esdevenen instruments de mediació de la literatura i, per tant, donen peu a l'accés a la lectura i interpretació de les obres literàries. L'emergència de la «geografia literària» com a disciplina suposa una interrogació dialèctica entre territori, espais culturals i literatures que permet l'alliberament tant del biografisme, que assimilava el referent geogràfic a la seua representació literària, com de l'estructuralisme, que havia volgut aïllar el text de la seua realitat (Collot 2011). Per la seua banda, la disciplina anomenada «geocrítica» defineix una metodologia comparativista consistent a relacionar un corpus d'obres al voltant d'un lloc, que esdevé el centre i el fil conductor (Westphal 2007).

També en els darrers anys, el concepte de «lloc literari» ha estat posat en circulació pel professor Llorenç Soldevila, el qual arriba a diferenciar una tipologia de 25 «llocs literaris» (2009: 12-13), que abasta una gamma prou ampla de possibilitats: el lloc on va nàixer, viure, produir o morir un escriptor, els llocs on són soterrats alguns autors, els llocs immortalitzats per un text d'algun escriptor, els espais recreats per un autor en una sola obra, etc.

Per configurar una «didàctica de les geografies literàries» (Bataller 2014a), ens interessa detectar quins d'aquests llocs, quins d'aquests textos literaris, són capaços de generar operacions de «transposició didàctica», aquest concepte que designa «el pas del saber savi al saber ensenyat» (Chevallard, 1985). El coneixement erudit i el coneixement a ensenyar són mirades diferents (vegeu Bataller 2014b), un aspecte que l'obra que ací tractem exemplifica a la perfecció.

2. ALFONS VERDEGUER, EN EL CONTEXT DELS ESCRITORS DEL GRUP TORRE

Situem Alfons Verdeguer i González (València, 1923-1971) dins el conjunt d'escriptors vinculats al grup Torre. A més, se'l coneix per ser fill del poeta Salvador Verdeguer (València, 1894-1973). Les notes biogràfiques sobre la seua figura són concises i remarquen bàsicament la seua professió d'advocat i resumeixen la seua obra literària entre els pols de l'erudició i l'amenitat:

Abogado i escritor. Licenciado en Derecho por la Universitat de València, orientó sus trabajos literarios en una línea entre erudita y amena, a partir de reflexiones personales de autores clásicos de diversas épocas. (GERV 1973)

Dins el context d'un dels primers manuals per a l'ensenyament del valencià, Honorat Ros i Alfons Llorenç, en reivindicaren la qualitat dels seus llibres (qualificats d'«opuscles»), per la seua capacitat de generar lectures amables («reixits i agradosos»):

Advocat, mort prematurament, autor d'uns opuscles reixits i agradosos entre els quals destaca *Els clàssics, la terra i jo* (València, 1954), on segueix els rastres actuals dels nostres escriptors antics (Ros i Llorens 1977: 98).

Entre els anys 1954 i 1961, Alfons Verdeguer publicà quatre llibres de petit format, tres a la col·lecció l'Espiga de l'editorial Torre (*Els clàssics, la terra y jo* 1954, *Grecs en la meua tinta* 1958, i *Viatge a Àsia March* 1961) i un a la col·lecció "L'ocell de paper" de l'editorial Editext (*De bello troiano* 1956). Fèu col·laboracions periodístiques a *Las Provincias*, *Sicània* i a les revistes publicades a l'exili *Vita Nova* i *Pont Blau*. A *Vita Nova*, entre els anys 1956 i 1959 col·laborà al costat de Xavier Casp, Miquel Adlert i Enric Soler i Godes en la secció "Carta de València". A *Pont Blau*, col·laborà (Verdeguer 1957) amb una breu nota sobre Jaume Roig que segueix un article de Joan Fuster (1957).

Fou un dels signants del text publicat a *Serra d'Or*, el 6 de juny de 1961 "Sobre el fet diferencial valencià" (Verdeguer 1961) on defesava la denominació "Comunitat Catalànica" front a "Països Catalans", al costat d'un conjunt d'escriptors valencians, vinculats al grup Torre. Xavier Casp i Miquel Adlert encapçalaren les activitats valencianistes de la postguerra i fundaren i dirigiren l'editorial Torre l'any 1942, amb la fecunda col·lecció "L'Espiga" que publicà seixanta-dos llibres fins a 1966. El grup d'escriptors que girava al voltant de l'editorial estava marcat pel caràcter conservador i catòlic dels seus promotors, raons per les quals Joan Fuster començà a desmarcar-se'n en la dècada dels cinquanta. Com veurem, Alfons Verdeguer, manifesta obertament en aquest llibre que analitzem la seua condició de catòlic practicant.

Com assenyala Faust Ripoll (2010: 125-126) un dels elements de cohesió dels membres del grup Torre, a la fi de la dècada dels quaranta, foren les excursions, entre les quals destaquen les realitzades a Sagunt (1948 i 1949), al Puig (en petits grups comandats per Miquel Adlert) i a espais de la ciutat de València (Generalitat, Torres de Serrans...). Com tot seguit veurem, no són precisament aquests els «llocs literaris» que triarà aquest precursor de les geografies literàries.

3. EL MESTRATGE D'AZORÍN EN LA VITALITZACIÓ DELS CLÀSSICS

En una breu nota que fa de ressenya a *Els clàssics, la terra i jo*, Joaquim Molas destaca la vitalització dels clàssics com l'aspecte clau de l'obra i apunta directament a la influència d'Azorín: «Intenta vitalitzar la figura de algunos clásicos catalanes medievales (J. Roig, J. Roís de Corella, J. Martorell, J. de Sant Jordi, etc.) según la manera azoriniana» (Molas 1956).

Moltes de les obres de l'autor de Monòver duen el mot "clàssic" al seu mateix títol: *Clásicos y modernos* (1913), *Al margen de los clásicos* (1915), *Los clásicos redivivos* (1945), *Los clásicos futuros* (1945), *Clásicos cernidos* (1948) o *Oasis de los clásicos* (1952). Tant en aquestes com en altres obres, Azorín reivindica el paper dels clàssics en la construcció de la identitat nacional. Es per això que destaca la seua capacitat per ressuscitar literàriament els clàssics, per tal com escapen del reducte de l'erudició acadèmica, tot mostrant la seua preocupació per situar les figures remotes en uns paisatges propers, en un present espacial. Com sabem, la valoració de l'obra literària no és immutable i evoluciona amb les exigències de l'època dels lectors del present. És per això que el concepte de clàssic azorinià anticipa, en certa manera, el concepte de l'«horitzó d'expectatives» de Gadamer, com ha sabut veure Carme Riera (2007, 107).

La lectura de l'obra azoriniana ens du a trobar dues variants retòriques en l'evocació dels clàssics. D'una banda, l'evocació del clàssic associat a un lloc, a un temps atemporal

que ens porta al present; de l'altra, per mitjà del viatge (com és el cas de la seua obra clàssica *La ruta de Don Quixot*, 1905). Certament Verdeguer beu d'aquestes fonts, perquè aprofita els llocs i els paisatges vivenciats, per vindicar els clàssics, com bé sabé remarcar el seu admirat Sanchis Guarner:

[...] col·laborador de «Sicània mensual» i de «Las Provincias», ha conjuminat erudició i amenitat en les seues reflexions sobre autors clàssics de diverses èpoques. A *Els clàssics, la terra i jo* (1954) evoca els paisatges transitats per Muntaner, Ferrer, Sant Jordi, Martorell, March, Roig, Villena i Fenollar. (Sanchis Guarner 1985).

4. CLÀSSICS VALENCIANS I ESTABLIMENT DE LLOCS LITERARIS

Al pròleg, l'autor fa una declaració d'intencions que ens ajuda a entendre el propòsit del llibre, definit des del seu mateix títol. Una vivència del passat permet ser evocada en un mateix espai, com s'esdevé amb els fets biogràfics i literaris dels clàssics valencians: «sense cercar-les, és cosa ben fàcil que hom es trobe amb les vivències dels clàssics» (Verdeguer 1954: 5). Fins i tot, justifica que els clàssics siguen justament valencians: «no m'ha guiat cap propòsit exclusivista, en referir-me només, quasi únicament a clàssics valencians. No m'he trobat amb les vivències d'altres a la terra que xafe tots els dies». (Verdeguer 1954: 5). I, de tot aquest conjunt, l'autor s'excusa per les mancances, com la d'Ausiàs March, a qui dedicarà un llibre anys després (Verdeguer 1957): «m'he deixat endur per les meues preferències i m'he estés més parlant dels clàssics que més m'interessen. (Una temor reverencial, m'ha impedit parlar d'Ausiàs March)» (Verdeguer 1954: 5). Aquesta introducció, adreçada a lector, explica la decisió d'incloure el jo en el mateix títol, a manera de *captatio benevolentiae*: «Creuràs segurament, estimat lector, que dec ésser un poc orgullós, quan m'atrevesc a posar al costat de quelcom tan important com els clàssics i la terra, el meu jo». (Verdeguer 1954: 5).

El llibret s'estructura a partir de vuit capítols, cadascun dels quals es correspon amb un autor valencià clàssic, que és evocat en primera persona a partir d'un o diversos llocs, com pot veure's en la taula 1. En la nostra exposició seguirem també aquesta estructura.

Clàssic	Lloc
1. Jaume Roig	Benimàmet València: Mercat Riba-roja del Túria: València la Vella
2. Joan Roís de Corella	València: Cambra de Caldesa Morella: Castell; Arxiu de l'Arxiprestal
3. Isabel de Villena	València: Convent de la Trinitat
4. Vicent Ferrer	València: Casa natal – Pouet València: Sant Esteve / Carrer del Mar
5. Bernat Fenollar	València: Catedral València: Palau Berenguer Mercader / Portal de Valldigna
6. Ramon Muntaner	Xirivella
7. Joanot Martorell	València / Anglaterra
8. Jordi de sant Jordi	[Nàpols]: presó

Taula 1. Correspondència entre els clàssics els llocs literaris associats.

5. JAUME ROIG

Els tres llocs on s'evoca la figura de Jaume Roig són Benimàmet (el lloc on va morir), el Mercat (on va viure) i el jaciment de València la Vella a Riba-roja com un espai literaturitzat per l'autor a l'*Spill*.

Per justificar el coneixement personal sobre la població de Benimàmet, Verdeguer ens indica un fet biogràfic personal relacionat amb la seua residència, a la seua infantesa, a una cova de Benimàmet: «Jo conec prou bé els llocs on començà a morir Jaume Roig, perquè eren el teatre de les meues aventures i les dels meus amics, quan jo era un xiquet i vivia en una cova de Benimàmet» (Verdeguer 1954: 7). D'ací se'n deriva el coneixement profund del territori, entre els assuts de Favara i de Rovella i el paisatge entre Quart, Burjassot, Mislata i Paterna:

Nosaltres anomenàvem l'assut de dalt al de Favara, i del de baix al de Rovella. [...] Des de l'assut de dalt es veu un gran molí, que és la primera casa de Quart; des del de baix s'albira el campanar de Benimàmet i, més lluny, el de Burjassot, voltat de pins. I d'ambdós assuts, a una banda una casassa, que és un convent de monges, i alguns edificis més de Mislata, i a l'altra la rodona torre de Paterna, que remata per ací bellament el paisatge. (Verdeguer 1954: 7-8)

La coneixença d'aquest paisatge de l'Horta de València aprofita per recrear literàriament el moment de la mort de l'autor de l'*Spill*, seguint el relat del Capellà d'Alfons el Magnànim (vegeu Sanchis Sivera 1932: 409-10):

En aquests llocs és on va caure Roig de la mula, quan anava d'excursió amb els amics, per veure els assuts del riu. «Passat Benimàmet, lo Mestre Jacme s'aturà –diu el Capellà d'Alfons el Magnànim en son Dietari, i afig una pinzellada grotesca- i volch descavalcar per orinar» [...] Jaume Roig era ja prou vell «i donà tan gran colp que no's poch llevar». [...] Els companys d'excursió el dugueren a Benimàmet. El camí des del riu travessa, per rústics pontets de pedra, les séquies de Mestalla, de Tormos i la més ampla de Montcada. Els llauradors moriscs, de blancs saragüells, descansarien un moment per guaitar el grup de cavallers que portaven un cos exànim. [...] (Verdeguer 1954: 8-9)

La proximitat de la casa de Jaume Roig al mercat fa considerar Alfons Verdeguer –passem-li les dèries personals- una presència de dones, que suposadament mouria Roig al seu al·legat antifeminista:

Les dones venedores criden les que van a comprar; les dones parlen, discuteixen, avaloten... [...] Potser endinsant-nos en el subconscient de Roig, trobarem la raó de son antifeminisme en aquell soroll mogut per les dones que li tallava el son tots els matins. (Verdeguer 1954: 11)

Allò que ens interessa destacar ací és la forma en què una marca en una paret pot suscitar l'evocació de la València de Jaume Roig:

Ara el Mercat continua al mateix lloc; la casa de Roig desaparegué; tampoc no està la sènia; els carros ja no passen pel carrer estret i pendent, però encara resta en la paret el senyal dels eixos de les rodes, del temps en què llurs sotrats alteraven la pau de la nit medieval. (Verdeguer 1954: 11)

Tot i que Verdeguer considera desapareguda la casa de Roig, comptem amb estudis actuals que localitzen el seu casal familiar. Segons Enric Marí (2002), Jaume Roig va viure i morir a la casa que comprà el seu pare, al carrer de Cordellats.

Un dels espais més singulars que Verdeguer associa a Jaume Roig, és el jaciment visigòtic anomenat «València la Vella», que designa les ruïnes situades en una terrassa sobre el riu, entre el marge dret del Túria i el barranc de la Cabrassa, al sud-est de Riba-roja de Túria. Verdeguer imagina Jaume Roig passejant-hi de la mateixa manera que ell ho fa. La tradició popular existent ja al temps de Roig es basa en la llegenda de l'existència d'una primitiva València que fou abandonada en traslladar-se a l'emplaçament actual, una tradició sense cap base científica. Els versos de l'*Spill* es fan ressò de les dues Valències:

vella València / fon derrocada, / per inculpada / d'incontinència. / L'altra València, / dita vellarda, / gran e guallarda, / tan pus antiga, / quant gran amiga / dels vells romans (Roig 2010: vv. 7153-7162)

Alfons Verdeguer cita i comenta els versos, comparant la destrucció de la Vella València amb el càstig de Sodoma i Gomorra.

¿On està València la Vella? Quan no li importava fer massa llarga l'excursió pels assuts i volia pensar, Roig hi anava. Arcs, columnes, murs, una verdosa moneda mig soterrada, trossos de pitxer i de cànter...: el cadàver d'una vila tot solitari. L'ira del Cel degué caure sobre aquesta població, pel pecat col·lectiu: Vella València / fon derrocada, / per inculpada / d'incontinència. I el raig diví paralitza per a sempre el seu cor i féu erm aquest indret. A Sodoma i Gomorra la mar pujà; ací les aigües es retirarien perquè pels voltants hi ha, fetes pedra, moltes valves de mol·luscs i closques de caragols marins (Verdeguer 1954: 13)

Cal dir que durant els segles XVI i XVII aquestes ruïnes van cridar l'atenció als cronistes regnícoles, Beuter (1538), Viciano (1563), Escolano (1610), Diago (1613), que volgueren identificar-les amb alguna de les ciutats esmentades en les fonts clàssiques. Segons l'arqueologia moderna (Rosselló 1996) es tracta d'un castre visigòtic del segle VI dC. Cal dir que el lloc fou una posició defensiva durant la Guerra Civil Espanyola. Però la passejada personal de Verdaguer, acompanyat per la seua dona, combina també la recerca de fòssils, ja que València la Vella s'assenta sobre un important jaciment fòssilífer del Miocè marí:

A la meua esposa i a mi també ens agrada anar-hi; ella per cercar, infantívolament, fòssils que sien bonics: un que forma espiral, de volutes perfectes, o un altre encara amb pàtina negra, que sembla una clòtxina viva; jo per veure si entre les nombroses restes de terrissa hi ha quelcom interessant, que la meua imperícia mai no em deixa veure. Remuntem el riu, i a una mitja hora de l'assut de Montcada, trobem València la Vella, sobre un tossal, a uns vint metres d'alçària sobre el riu, justament enfront del lloc on la pineda que corre per l'altra riba, s'obri un petit llac voltat de salzes. (Verdeguer 1954: 13)

6. JOAN ROÍS DE CORELLA

El nostre escriptor estableix un diàleg amb Joan Roís de Corella, emprant el vocatiu, al voltant del seu amor dissortat amb Caldesa:

¿Com t'estàs adonant, Roïç, que encara no saps anar pel món! Per haver estudiat massa, desconeixes la vida. Ets jove i gentil i les dones es fixen en ta persona. En especial la senyora Caldesa t'ha somrist i t'has enamorat bojament d'ella. (Verdeguer 1954: 15)

El primer espai vinculat a Corella és la pròpia cambra de Caldesa, que sense fixar podem ubicar en un palau gòtic de la ciutat de València, amb pati, pou i escala: «Caldesa es renta la cara en el pou del pati i puja...» (Verdeguer 1954: 16). Convé ací recordar la localització de la història corellana a la ciutat de València («en lo delitós ameníssim regne de València, dins los murs de la sua major ciutat»).

Arran d'un viatge personal a Morella, el nostre autor torna a evocar Corella, en dos espais i moments diferenciats. En primer lloc, el fet que al castell de Morella haguera estat empresonat el Príncep Carles de Viana dóna peu a recordar el debat epistolar que tots dos autors mantingueren al voltant d'una antiga qüestió literària («És preferible estimar o ser estimat?»), de llarga tradició en demandes d'amor catalanes (vegeu Cantavella 1997):

Ací –em digueren– va estar tancat el Príncep de Viana. ¡Oh Roïç! –vaig pensar– ací estigué el Príncep que va fer que li mostrases ton cor. Et preguntà: Si trobant-te en un navili amb dues dames, a una de les quals volguesses i ella a tu no, i l'altra t'amàs, també sense correspondència, i si la necessitat et forçàs a llençar una d'elles a la mar, ¿quina de les dues triaries? Tu li contestes que llençaries la que no ames, però després et penedeixes i opines el contrari i manifestes el desig que la desamable, cruel i ingrata, s'ofegue i la seua ànima vaja al foc de l'infern. ¿Et recordes encara d'ella? (Verdeguer 1954: 18-19)

Durant aquest mateix viatge, el nostre autor troba a l'Arxiu de l'Arxiprestal, un exemplar de la traducció de la *Vida de Jesucrist*, del cartoixà Ludolf de Saxònia, concretament el *Quart del Cartoixà* (València 1495), que aborda la passió de Jesucrist. Aquest incunable dóna peu a una lectura literària:

El vespre anterior, estant veient els tresors de l'Arxiu de l'Església Arxiprestal, que em mostrava un capellà vellet [...] Vaig llegir en veu alta [«Oració a la Verge»], pel goig meu i el dels qui m'acompanyaven. Tots érem corpresos d'emoció. El capellà, tan embadalit que no notava que la claror del dia havia desaparegut, i que jo seguia llegint de memòria. (Verdeguer 1954: 19-20)

7. ISABEL DE VILLENA

La simple contemplació de l'edifici del Real Monestir de la Trinitat fa evocar la seua habitant més il·lustre, que Verdeguer evoca a partir d'un diàleg amb l'Abadessa del seu temps:

Guaitar el pati exterior del convent, ens sembla quasi un pecat, però no puc llevar-me la temptació de fer-ho quan passe pel davant seu. Gaudesc del simbolisme d'aquella porta sempre oberta al carrer, com un somris, mentre la façana del monestir, amb sa porta muda i ses finestres orbes, pareix una muralla aïlladora del mal. (Verdeguer 1954: 21)

Encara és molt fort el record de Sor Isabel en la Comunitat; les mongetes la volen. La Mare Abadessa –una forma blanca que s'endevina a través de les reixes de la clausura- m'ha dit: «Déu li ho pague per escriure de la nostra Mare Villena» (Verdeguer 1954: 24).

L'element més cridaner de l'evocació verdegueriana és el que fa referència a la destrucció de l'arqueta on eren les restes de Sor Isabel de Villena durant el saqueig que va patir el monestir el juliol de 1936.

I de sobte, fums d'incendis, cops de destralt, veus alcohòliques... Mans bestials han tret l'arqueta i l'han oberta cercant tresors. Com només hi havia uns ossos, que quasi eren pols, no interessa i l'han llençada a terra. (Verdeguer 1954: 24)

Una monja de la comunitat d'aleshores, Josefina Bort, corrobora aquests tristos fets: «Los restos de sor Isabel de Villena, que se consevaban en el Altar del Panteón, desaparecieron lamentablemente» (Benito 1988: 127). Fet i fet, el Monestir de la Trinitat és, al temps, el “lloc literari” on viu, escriu i és soterrada l'autora de la *Vita Christi*.

8. VICENT FERRER

En el cas de Vicent Ferrer, una vegada més, les referències al predicador dominicà estan trufades de records i vivències personals en relació als llocs i costums vicentins localitzats a la ciutat de València. Per una banda, la casa natal, focalitzada en el Pouet de sant Vicent:

Si durant la setmana mon germanet i jo no havíem estat massa entremaliats, ma tia Gràcia ens duia a un establiment de la plaça de la Congregació, enfront del carrer del Trinquet de Cavallers, on preniem xocolata amb ensaimades. I formava la segona part del premi, anar a la Casa del Sant, on beviem aigua del Pouet amb un got de metall, subjecte amb una cadena al mur, i resàvem uns Pare-Nostres, mirant com a un amic la imatge del Pare Vicent.

En segon lloc, dues evocacions que es relacionen amb manifestacions de teatre popular. Els «bults de sant Esteve», un conjunt de dènou figures que representen els assistents al bateig, el 23 de gener de 1350, de Vicent Ferrer: «I tots els anys, la nostra tia ens acompanyava a sant Esteve per veure els “Bultos”». (Verdeguer 1954: 25). I les representacions dels «Miraclets» a diversos cadafals de la ciutat: «En el temps de la festa del Sant, alguns amics de l'escola eixien en els «Miracletes». No sé el que hagués donat per vestir-me com ells; en especial per dur capell amb ploma i espaseta al costat». (Verdeguer 1954: 26) A més, els espais vicentins, propers al carrer de la Mar, fan recordar l'atracció que desperta el fet de ser als llocs on visqué el personatge del passat:

A l'edat que ja sentia desitjos d'afaitar-me, i fumava d'amagat cigarrets de llavorettes, jo treballava d'aprenent en una botiga, i si m'enviaven a algun encàrrec que em fes passar per prop del carrer de la Mar, m'agradava fer una visita a Sant Vicent, amb un propòsit que llavors no podia definir, i ara sé quin era: saludar-lo. (Verdeguer 1954: 26).

Finalment, l'orientació catòlica de l'autor, traspua en la lectura, més cristiana que no literària, que fa de l'obra sermonària del dominicà:

Ara quan llig els seus sermons, em sembla que un amic em parla amb els mateixos vocables que sent al meu voltant, dient-me a cau d'orella com dec fer per arribar a Déu. (Verdeguer 1954: 28)

9. BERNAT FENOLLAR

L'origen de l'evocació a Bernat Fenollar s'esdevé en la missa de primera hora de diumenge, de la qual el nostre autor es confessa assidu, espai i moment en què l'escriptor de Penàguila deia la missa d'alba a la Seu:

Alguns diumenges dels que dedique a l'excursionisme, vaig a missa a la Catedral. La pau que fruité durant tota la jornada, davant de la mar o de la muntanya, ja la trobe des de ben dematí. [...] Ací em trobe amb el record de Mossén Bernat. Com a Dómer de la Seu, devia, cada quatre setmanes dir una missa a la Verge –aquesta missa d'alba (Verdeguer 1954: 29-30).

Bernat Fenollar va unit en el record a altres autors d'obres col·lectives, com ara Gassull. Els espais on se'ls situa són canviants i van de l'horta, a l'Albufera o a una casa senyorial on es juga a escacs o es fan debats poètics:

Li agrada la broma, contar endevinalles, i sortir de passeig, enraonant per l'horta, fins arribar algun diumenge a l'Albufera. Es burla de Gaçull sense mala intenció –«És biscaí i té l'un ull desconcertat»-, i aquest no es pot ofendre, i diu d'ell que “és molt graciós, i molt fantàstic”. El mateix Roïç de Corella li diu «Fenoll molt dolç»; s'escriu amb Ausiàs March, i és amic de tothom. Reuneix els íntims en sa casa, per jugar als escacs, escriure obres col·lectives, i llegir-se els versos de cada u. [...] (Verdeguer 1954: 30)

S'hi fa un repàs de les seues obres col·lectives i se'ls vincula a tertúlies com la d'En Berenguer Mercader, el palau del qual és a l'actual número 26 del carrer de Cavallers, o a la seua participació en el certamen que donà lloc al primer llibre editat a la Península Ibèrica, el 1474, en la impremta propera al Portal de Valldigna:

També es dediquen a la tasca més seriosa de fer policia de la llengua, condemnant les paraules i les sintaxis incorrectes. Encara li sobra temps per a sovintejar l'altra tertúlia literària –aquesta de to aristocràtic- d'En Berenguer Mercader [...] Plau-li organitzar concursos literaris, Ningú no va guanyar el premi. Però cregueren les poesies bastant bones per compondre el primer llibre que havia d'eixir del taller d'un alemany que ens duia un art nou: el de la impremta, i que es va establir junt al Portal de Valldigna. (Verdeguer 1954: 30-31)

10. RAMON MUNTANER

L'excursió personal als llocs literaris és, una vegada més, l'origen d'una altra prosa, molt reeixida, dedicada a evocar els espais de Ramon Muntaner a Xirivella, com mostrem a l'extracte següent:

He anat avui diumenge a missa de dotze amb la meua esposa i, en sortir, hem pres el tramvia número set que ens ha dut a l'entrada de Mislata. [...] A la porta d'una altra alqueria uns llauradors –bruses negres volant la taula sobre la que hi ha uns granets de dacsca i un barraljuguen al truc. Séquies, sendes, alguna barraca, més alqueries i, per un barranc que esdevé carrer, entren en Xirivella.[...] Preguntem a un senyor: ¿On es troba la Casa del Dau? [...] Mirant la façana havem quedat un poc pensant si l'esperit de Muntaner encara trobarà algun substratum per a vagar per ací. Fent un esforç d'imaginació ens podem figurar el Cronista a Xirivella –que llavors només era un germen de poble- descansant de la seua treballosa vida. [...] Ací la vida és plàcida. Muntaner posa cura de la seua família: la dona, els fills i els serfs moriscs,

i passeja ja per l'horta ja per les vinyes. Sovint, perdut l'esguard en la llunyania, recorda aquell altre cel tan semblant a l'altra banda de la Mediterrània, sota el que va ser testimoni i actor d'alguns dels més meravellosos fets d'armes de la Història. [...] Un jorn se li aparegué en somnis un prohóm vell que li manà contar al món totes aquestes aventures. I Muntaner, «En nom de Nostre Senyor ver Déus Jesucrist e de la sua beneita mare, madona Santa Maria, e de tots los seus beneits sants e santes», escrigué la Crònica, ací, «estant en una alqueria mia per nom Xilvella»... (Verdeguer 1954: 33-36).

Muntaner, a la seua alqueria de Xirivella inicià la crònica, que va enllestir entre els anys 1325 i 1328. La Casa del Dau, a l'actual carrer de la Pilota, que conserva arcs gòtics en les finestres i la casa de la Closa, al carrer del Camp de Baix, també amb finestres gòtiques i una porta de mig punt, són una bona mostra de cases rurals medievals que ens aproximen a l'alqueria que habità Muntaner.

11. JOANOT MARTORELL

Per evocar Joanot Martorell, Verdeguer ens indica que prendrà com a referent el seu heroi Tirant: «Em sembla haver-lo conegut viu. En la persona de Tirant retrata el seu jo total: el que fou i el que volgué ser» (Verdeguer 1954: 37). A Verdguer li interessa la idea del retorn de Martorell, de la tristesa a l'amor, d'Anglaterra a València:

El veig, a Joanot, tornant a València, d'aquella illa llunyana que es diu Anglaterra. Hi ha viscut uns anys consideradíssim entre la *high life*, segons diu, però jo crec que alguna vegada s'haurà sentit anomenar «vil hom estranger» [...] Els mateixos que ploraven quan Martorell s'acomiadava en deixar aquella terra boirosa: «io restaré en la mia extrema pena, pensant que no vos veuré». Però en arribar a València ja ha foragitat la tristesa i torna, incansable, a jugar a l'amor. (Verdeguer 1954: 38)

L'abundant documentació treu a la llum els darrers anys sobre la vida de Martorell, no desdium la recreació verdegueriana. Efectivament, Martorell va viure a Anglaterra entre el març del 1438 i el febrer del 1439 i l'any 1452 el trobem com a cambrer reial d'Alfons el Magnànim (Villalmanzo 1995: 534).

12. JORDI DE SANT JORDI

En aquesta ocasió Verdeguer opta pel recurs del relat de l'escena del poeta pres a Nàpols, fent ús d'un present històric i del díctic “ací” per referir-se a la ciutat italiana:

No ha trobat per complet gust a la vida, fins ara que la llum del cel li arriba sols a gotes per una estreta finestra, que un muntó de palla és el seu llit; que va carregat de cadenes; que ha perdut la llibertat. Està content: ell i els altres presoners que li fan companyia, han acomplit plenament amb llur deure d'hòmens i de patriotes. [...] Abans, a València, un somris davant les coses plaenteres que el voltaven, devenia a voltes un rictus d'inquietud; ací, sota la dolor material, i la de veure's més lluny que mai de la seua enamorada (Verdeguer 1954: 41)

L'any 1423, un any abans de la seua mort, Jordi de sant Jordi fou fet presoner a Nàpols. Les presons de Nàpols tenen una llarga tradició en la literatura oral com assenyala l'estudi de

Janer (2015). La lectura de l'obra del poeta valencià serveix, en fi, per valorar el còmode present de l'autor:

En llegir a Jordi de sant Jordi, jo que visc joiosament, que sé traure de la vida tot l'encant que és capaç de donar, em trobe un poc incòmodament, pensant que cal perdre tot el que plau, per a tocar el cim de la seua valor. (Verdeguer 1954: 42)

13. VALORACIÓ DE L'OBRA D'ALFONS VERDEGUER

Com hem tingut ocasió de comprovar, el temps juga a favor de la revalorització de l'obra d'Alfons Verdeguer, en la seua aposta per vincular clàssics i territori. També en el camí del coneixement del territori per la via de les obres literàries. Un clàssic és, com afirma Azorín, un reflex de la nostra sensibilitat moderna. És per això que la lectura que Verdeguer fa dels clàssics obri un camí, absolutament vigent avui en dia. Són clàssics que dialoguen entre un jo biogràfic i un jo lector. Els clàssics evocats a través de l'espai i la imaginació són valencians i pertanyen als segles XIV i XV. Tots estan vinculats a la ciutat de València, tot i que en algun cas se'ls ha trobat a Morella.

El 1954 l'editorial Torre publicà quatre llibres comptant el de Verdeguer, un dels quals és una obra poètica del seu pare (*El crit de la lluernia*). En aquest context editorial, Joan Fuster escriu un parell de cartes a Sanchis Guarner on valora la qualitat del llibret de Verdeguer. En la primera, datada el 2 de desembre de 1954, afirma:

Torre ha editat un llibret de Verdeguer jr. És una coseta simpàtica. No m'explique, però, alguns «de què» i «en què», algunes dièresis, realment inoportuns. No es fa res, ara, a València. És lamentable. Segurament ni tan sols el calendari. (Fuster 1999: 200)

I, el 27 de gener de 1955, torna a incidir-hi:

És curiós que un dels motius «remarcables» de l'any cultural valencià siguen les edicions Torre. Si no m'enganye, l'únic llibre de Torre que duu data de 1955 és el d'Iborra. Podria haver-lo citat! I encara, això és tot el que teòricament ha fet Torre el 55! Els llibrets de Sanç i de Verdeguer (i el de Navarro) són del 54, però potser es repartiren el 55. ¿Vols dir que són «remarcables»? Ni un dels tres no resisteix la menor crítica si no juguem «com allò que som» i acceptem un mínim de tolerància com a base de l'apreciació. (Fuster 1999: 221)

És cert que aquella «coseta simpàtica» té qualitats que l'han feta ultrapassar el seu moment. Passat el temps, de tots els textos hi ha hagut dos que han tingut una especial fortuna en antologies posteriors. El que apareix amb el títol «El casal Muntaner a Xirivella» ha estat reproduït en tres antologies (Beüt 1966: 61-62; Ros i Llorens 1977: 98; i Sanchis Guarner 1985: 112) i el referit a Jaume Roig amb el títol «El riu Túria» en una (Beüt 1966: 101).

14. A TALL DE CONCLUSIÓ

Per vitalitzar els clàssics basta amb fer-los propers. Sense desvirtuar-los, podem incidir en la captació dels lectors. Com Azorín i Verdager saben, el pensament racional arriba després

que l'ànima ha sentit. Des d'aquesta òptica, els llocs literaris, segons la construcció i interpretació verdegueriana presenten diverses potencialitats i aprofiten per establir un diàleg amb els textos i els seus autors. Llocs associats a moments, que poden incloure la vida, la mort i l'escriptura.

Considerem, doncs, que la proposta que ens ofereix *Els clàssics, la terra i jo* és vigent. L'accés a la literatura, com mostra la «geografia literària», pot fer-se per la via de l'espai. Encara avui cal senyalitzar i reivindicar els llocs literaris i cal explorar la connexió entre patrimoni i literatura per a generar projectes socials i educatius basats en l'emoció pel territori, generadors d'actituds positives cap a la lectura, en aquest cas la dels clàssics valencians.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Azorín (1984) *La ruta de Don Quixote*, edició a càrrec de J. M. Martínez, Madrid, Cátedra.
- Bataller, A. (2014a) "Per a una didàctica de la llengua i la literatura vinculada al territori", dins A. Bataller & H. H. Gassó (eds.), *Un amor, uns carrers: cap a una didàctica de les geografies literàries*, València, Universitat de València, pp. 13-21.
- Bataller, A. (2014b) "Les marques i els llocs literaris com a elements de transposició didàctica: el cas d'Ausiàs March", dins J. Chumillas & R. Giramé (eds.), *Per vells carrers de poble. Territori, marca, educació i patrimoni*, Vic, Uvic-UCC, pp. 163-174.
- Benito, D. (1988) *El Real Monasterio de la Santísima Trinidad*, València, Consell Valencià de Cultura.
- Beüt, E. (1966) *Els paisatges i pobles valencians descrits pels nostres escriptors*, València, L'Estel.
- Cantavella, R. (1997) «Dames d'aigua: el tema del debat entre el Príncep de Viana i Joan Roís de Corella», dins Martínez, T. (ed.), «*Lo gentil estil fa pus clara la sentència*». *De literatura i cultural a la València medieval*, Borriana, Associació Borrianenca de Cultura, pp. 37-46.
- Chevallard, Y. (1985) *La transposition didactique; du savoir savant au savoir enseigné*, Grenoble, La Pensée Sauvage.
- Collot, M. (2011) «Pour une géographie littéraire», *Fabula-LbT*, 8. Disponible a <<http://www.fabula.org/lht/8/index.php?id=242>>.
- Fuster, J. (1957) «La ficció autobiogràfica de l'Espill», *Pont Blanc*, VI, 58, pp. 240-241.
- Fuster, J. (1999) *Correspondència*, vol. 4., a cura d'A. Ferrando, València, Universitat de València / 3i4.
- GERV = Mas, M. (dir.) *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, València, Gran Enciclopedia de la Región Valenciana, 1972, 12 vol.
- Janer, M. P. (2015) «Jordi de Sant Jordi, en estrany lloc», *eHumanista/IVTTRA*, 7, pp. 335-347.
- Marí, E. (2002) «De l'habitatge de Jaume Roig i altres notícies sobre la seua família», *Afers*, vol. XVII, 41, pp. 129-149.
- Molas, J. (1956) «10260. Verdeguer Alfons: *Els clàssics, la terra i jo*», *Índice Histórico Español*, vol. 2, 14.
- Riera, C. (2007) *Azorín y el concepto de clásico*, Sant Vicent del Raspeig, Universitat d'Alacant.

- Ripoll, F. (2010) *Valencianistes en la postguerra: estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*, Catarroja, Afers.
- Roig, J. (2010) *Spill*, ed. a cura d'A. I. Peirats, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2 vols.
- Ros, H. & Llorens, A. (1977) *Pany i clau: gramàtica normativa de grau mitjà per a ús dels xics valencians*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- Rosselló, M. (1996) «El yacimiento de Valencia la Vella (Riba-roja de Túria). Algunas consideraciones para su atribución cronológica y cultural», *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*, 17, pp. 435-454.
- Sanchis Guarnier, M. (1985) *De la terra i la gent del país teu. Crestomatia de prosistes valencians moderns (1900-1981)*, edició a càrrec d'A. Ferrando, València, Fundació Birlanga Fuster.
- Sanchis Sivera, J. (ed.) (1932) *Dietari del capellà d'Anfós el Magnànim*, València, Fill de F. Vives Mora.
- Soldevila, Ll. (2009) *Geografia literària, 1. Comarques barcelonines*, Barcelona, Proa.
- Soldevila, Ll. (2014) «Del lloc literari a la ruta literària: un *branding* en eclosió», dins A. Bataller & H. H. Gassó (eds.), *Un amor, uns carrers: cap a una didàctica de les geografies literàries*. València, Universitat de València, pp. 43-50.
- Verdeguer, A. (1954) *Els clàssics, la terra i jo*, València, Torre.
- Verdeguer, A. (1956) *De bello troiano*, Barcelona, Editext.
- Verdeguer, A. (1958) *Grecs en la meua tinta*, València, Torre.
- Verdeguer, A. (1961) *Viatge a Ausiàs March*, València, Torre.
- Verdeguer, A. *et alii* (1961) «Sobre el fet diferencial valencianista», *Serra d'Or*, 6, pp. 9-10.
- Verdeguer, A. (1957) «Jaume Roig parla mal de les dones», *Pont Blau*, VI, 58, p. 241.
- Villalmanzo, J. (1995) *Joanot Martorell, biografia ilustrada y diplomatario*, València, Ajuntament de València.
- Westphal, B. (2007) *La Géocritique: réel, fiction, espace*, París, Éditions de Minuit.

